partnerships in pedagogical interaction and motivate students to generate ideas to build models of safe behavior is substantiated. When showing empathy, you need to observe them, communicate, encourage them to express their thoughts, based on real-life examples. It is important to organize an exchange views between students and teachers, because the collegial discussion will help to understand the essence of the dangerous situation. Using educational technologies motivate students to generate ideas as a source for building models of safe behavior. It is advisable to create prototypes of dangerous situations in both daily and future professional activities to receive feedback from students in the form of an algorithm of actions. It is also appropriate to perform an algorithm analysis of actions to crystallize thinking to better understand the safety and sequence of actions. It is important to promote interaction with students and ask questions without criticizing or rejecting what is heard, generating other ideas in parallel, evaluating their feasibility and effectiveness.

Key words: *dangerous factors, psychological self-defense, student self-worth, educational technologies, life safety.*

УДК 378.147:373.3.011.3
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.79.1.25

Джаман Т. В.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ НЕПЕРЕРВНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті порушено проблему методологічних засад визначення умов неперервної підготовки вчителів до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Мета наукової розвідки – на основі аналізу наукових джерел і практики реалізації педагогічних умов визначити сутнісні характеристики та методологічні засади виокремлення педагогічних умов ефективності неперервної підготовки вчителів до роботи в умовах інклюзивного навчання, охарактеризувати шляхи їх упровадження в освітній процес ЗВО й закладів післядипломної освіти. Педагогічні умови визначено як систему зовнішніх і внутрішніх чинників, що позитивно впливає на ефективність педагогічної підготовки вчителів, забезпечує неперервність формування готовності до виконання професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Проведення попереднього факторного й рейтингового аналізу дало змогу виокремити систему педагогічних умов у процесі неперервної підготовки вчителів початкової школи до освітньої діяльності в умовах інклюзивного навчання, серед яких – стимулювання мотивації до професійного зростання вчителів; поглиблення знань про особливості розвитку, навчання й виховання різних категорій дітей з обмеженими можливостями здоров’я та про специфіку професійної діяльності вчителя в умовах інклюзивного навчання; спрямованість змісту фахових дисциплін на формування інклюзивної компетентності, інтеграція психолого-педагогічних дисциплін і фахових методик; забезпечення поетапного формування професійних умінь і навичок учителів з урахуванням специфіки кожного етапу професійного становлення; створення спеціального освітнього середовища, спрямованого на формування інклюзивного складника професійної компетентності; актуалізація інтерактивних форм і методів організації професійної діяльності в умовах ЗВО й післядипломної освіти, використання в навчальному процесі проблемно-педагогічних ситуацій.

Ключові слова: *педагогічні умови, неперервна підготовка, професійна компетентність, інклюзивна компетентність учителя початкових класів.*

Реформування освіти в Україні, євроінтеграційні процеси зумовлюють значні зміни, пов’язані з модифікацією цільових установок у сфері освіти, зокрема надання освітніх послуг незалежно від стану здоров’я й соціального становища. Аналіз вимог до професійної компетентності сучасного педагога виявив низку суперечностей і проблем на соціально-педагогічному, науково-теоретичному й практико-методичному рівні, спричинених соціальним замовленням суспільства на впровадження інклюзивної освіти й недостатньою кількістю кваліфікованих педагогічних кадрів для здійснення інклюзії; недостатнім науковим обґрунтуванням змісту й умов реалізації інклюзивної підготовки; відсутністю програмово-методичних матеріалів, які забезпечують розвиток професійної компетентності в царині інклюзії.

Аналіз публікацій з проблеми дослідження відбувався за такими напрямами: теорія й методологія визначення педагогічних умов (В. Андреєв, Ю. Бабанський, В. Бондар, О. Бражнич, С. Гончаренко, І. Зязюн, Н. Іполітова, Н. Кузьміна, А. Литвин, О. Малихін, І. Подласий, Н. Стрерхова, М. Фіцула); практика виокремлення дидактичних умов в освітньому процесі (Н. Грицай, Ж. Вихрестенко, Н. Євтушенко, В. Каплінський, В. Манько, М. Оліяр, О. Чепка, О. Шапран та ін.); педагогічні умови організації інклюзивного навчання й формування інклюзивної компетентності (К. Бовкуш, Т. Годар, В. Бондар, О. Мартинчук, І. Хафізулліна, М. Чайковський, З. Шевців та ін.); аспекти неперервної підготовки вчителів, етапність педагогічного становлення (І. Бех, В. Бондар, Є. Зеєр, В. Каплінський, Л. Коваль, О. Ковальчук, Т. Кудрявцева, Л. Литвин, Ю. Локарева, А. Маркова, Є. Пінчук, Н. Нічкало, О. Савченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін, Л. Хомич, Н. Шевченко, М. Ярмаченко й ін.). Ознайомлення з науковими джерелами довело важливість застосування сучасних методологічних підходів (системного, компетентнісного, інтегративного, діяльнісного) для визначення дидактичних умов неперервної підготовки вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання, нерозробленість саме цього аспекту в дидактичній літературі.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел і практики реалізації педагогічних умов визначити сутнісні характеристики та методологічні засади виокремлення педагогічних умов ефективності неперервної підготовки вчителів до роботи в умовах інклюзивного навчання, охарактеризувати шляхи їх упровадження в освітній процес ЗВО й закладів післядипломної освіти.

Система неперервної підготовки вчителів початкової школи до роботи в інклюзивному освітньому середовищі реалізується лише за наявності певних педагогічних умов. Так, у педагогіці домінує думка, що будь-яке складне системне явище успішно функціонує й розвивається тільки за наявності певних умов (Ю. Бабанський, В. Бондар, С. Гончаренко, Н. Кузьміна, М. Фіцула та ін.) [1; 2; 3]. Наприклад, Ю. Бабанський наголошує, що ефективність освітнього процесу безпосередньо залежить від створення належних умов його перебігу [1, с. 123]. У процесі виокремлення дидактичних умов ураховано їх призначення й особливості компонентного складу, їх єдність і взаємозв'язок.

У контексті дослідження під педагогічними умовами розуміємо спеціально спроектовані чинники впливу на зовнішні та внутрішні обставини неперервної підготовки вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання, які сприяють поетапному формуванню професійної та інклюзивної компетентностей, розвитку особистих якостей, саморозвитку й самореалізації особистості вчителя. На основі вивчення літератури й узагальнення попереднього досвіду розроблення педагогічних умов виокремлено 20 зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на процес підготовки вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання. Результати цього факторного аналізу сукупності основних чинників впливу надано 15 незалежним експертам (викладачам ЗВО, досвідченим учителям початкової школи, які працюють в інклюзивних класах) для рейтингового аналізу. Використання факторного аналізу й методу експертної оцінки дало змогу виокремити систему педагогічних умов у неперервній підготовці вчителів початкової школи до освітньої діяльності в умовах інклюзивного навчання. Розглянемо кожну з них. Перша умова – *стимулювання мотивації до професійного зростання вчителів, вироблення позитивного ставлення й здатності до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища, усвідомлення значущості цього аспекту професійної діяльності* – безпосередньо пов'язана з мотиваційно-ціннісним компонентом готовності вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання, спрямована на вироблення стійких мотивів до професійної діяльності в інклюзивних закладах освіти. Учені вважають, що в освітньому процесі необхідно враховувати мотиваційні утворення особистості, сприяти розвитку педагогічних і соціальних цінностей і мотивів [7, с. 4].

З метою реалізації першої умови передбачено посилення аксіологічного аспекту в підготовці педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчання, що забезпечить формування в учителів професійних цінностей, спрямованих на досягнення гуманістичних цілей і реалізацію гуманістичних принципів у ставленні до дітей з особливими освітніми потребами; реалізацію особистісно орієнтованого й аксіологічного підходів до організації навчання, особливо на першому етапі неперервної підготовки вчителів до роботи в умовах інклюзивного навчання; використання різних методів формування пізнавальних і професійних інтересів на першому етапі неперервної професійної підготовки.

У наукових розвідках XXI століття рекомендують із цією метою застосовувати метод створення ситуації новизни навчального матеріалу, метод опори на життєвий досвід студентів/учителів, метод емоційно-морального стимулювання, метод емоційного сплеску та заохочення [7, с. 6].

Наступна умова – *поглиблення знань про особливості розвитку, навчання й виховання різних категорій дітей з обмеженими можливостями здоров'я та про специфіку професійної діяльності вчителя ЗНЗ в умовах інклюзивного навчання, уведення спеціальних модулів до фахових дисциплін на різних етапах професійного становлення* – належить до зовнішніх чинників і безпосередньо пов'язана з когнітивно-діяльнісним компонентом професійної готовності вчителів, а також зі змістом навчання майбутніх учителів початкової школи в ЗВО й учителів у закладах післядипломної освіти. У педагогічних словниках поняття "зміст навчання" визначається як педагогічно адаптована система наукових знань і пов'язаних із ними практичних умінь і навичок, якими необхідно оволодіти тим, хто навчається [3]. Уважаємо, що неперервна підготовка вчителів початкових класів до роботи в умовах інклюзивного навчання має бути орієнтованою на формування системи знань про особливості психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами; розуміння структури порушення, особливих потреб дитини (освітніх і соціальних); системи знань про мету, завдання, зміст і технології інклюзивної освіти; практичних умінь, пов'язаних з аналізом, проектуванням, конструюванням індивідуальної траєкторії розвитку дитини, що навчається в інклюзивному освітньому середовищі; установок на взаємодію всіх суб'єктів інклюзивної освіти; професійно важливих якостей, спрямованих на розвиток у вчителя суб'єктної позиції у сфері інклюзивної освіти як головного новоутворення в структурі його професійної компетентності; побудови змісту у відповідності з видами професійної діяльності (загальними й специфічними), що дозволяє надавати підготовці практико-орієнтованого характеру і формувати в педагогів операційно-діяльнісні вміння.

З метою реалізації цієї умови в дослідженні передбачено уведення окремих модулів до дисциплін педагогічного й психологічного спрямування, що дасть змогу поглиблювати знання з основних питань інклюзії на всіх етапах неперервної підготовки вчителів початкових класів. Для цього розроблені програми до кожного модуля, які містять такі компоненти: пояснювальна записка, де формулюються мета й завдання, зміст

модуля, очікувані результати й рівні засвоєння змісту; навчально-методичне та інформаційне забезпечення список основної та додаткової літератури.

Третя умова – *спрямованість змісту фахових дисциплін на формування інклюзивної компетентності, інтеграція психолого-педагогічних дисциплін та фахових методик, теоретичного й практичного складників загальнопедагогічної підготовки у ЗВО та закладах післядипломної освіти* – є логічним продовженням попередньої, вона конкретизує шляхи реалізації інтегративного й компетентнісного підходів до неперервної підготовки вчителів початкової школи, формування професійної компетентності педагогів, зокрема її інклюзивного складника, що відображено в змісті навчання за запропонованою експериментальною системою. Зв’язок із когнітивно-діяльнісним компонентом готовності вчителів до роботи в умовах інклюзивного навчання виявляється в інтеграції психолого-педагогічних дисциплін і фахових методик на всіх етапах неперервної підготовки. Для інтеграції змісту психолого-педагогічних дисциплін, фахових методик, теоретичного й практичного складників неперервної підготовки вчителів, формування в них інклюзивної компетентності передбачено здійснення таких заходів: залучення викладачів педагогічних і психологічних дисциплін і фахових методик для координації уведення змістових модулів інклюзивного спрямування до навчальних програм відповідних предметів; створення нормативно-методичної бази процесу формування інклюзивної компетентності вчителів початкових класів за спеціальністю «Початкова освіта» (робочих програм, рекомендацій, перспективних планів роботи, дидактичних матеріалів тощо) на міжпредметній основі; розроблення системи міжпредметних навчальних завдань, педагогічних ситуацій, моделювання реальних професійних умов інклюзивного навчання; розроблення системи індивідуальних науково-дослідних завдань з метою залучення вчителів початкової школи до досліджень у сфері інклюзивної освіти; забезпечення належної організації самостійної роботи педагогів з проблем інклюзії, розроблення системи професійно спрямованих навчальних завдань і засобів контролю; організація проведення навчальної й виробничої практик в інклюзивних закладах освіти; інтегрування діяльності курсів підвищення кваліфікації, методичних об’єднань і професійно-педагогічної самоосвіти вчителів початкових класів.

Наступна умова – *забезпечення поетапного формування професійних умінь і навичок учителів з урахуванням специфіки кожного етапу професійного становлення* – спрямована на формування всіх компонентів готовності вчителів початкових класів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі, реалізацію системного, компетентнісного, особистісно орієнтованого підходів і загальнодидактичних принципів наступності й перспективності, забезпечення міцності результатів навчання. Саме поетапність зумовлює систему неперервної підготовки вчителів початкових класів і їх професійне становлення. У контексті дослідження розглядаємо професійне становлення вчителя початкових класів як неперервний процес, форму особистісного становлення, що здійснюється в процесі професійної діяльності: від формування ставлення до професії вчителя, його роботи в умовах інклюзивного навчання, мотиваційно-емоційного залучення до неї на початковому етапі; набуття теоретичного й практичного досвіду здійснення професійної діяльності на другому етапі підготовки; набуття через постійне професійне самовдосконалення високого рівня професійної компетентності та педагогічної майстерності на завершальному етапі. З метою реалізації умови щодо поетапного формування професійних умінь і навичок учителів з урахуванням специфіки кожного етапу професійного становлення в дослідженні передбачено реалізацію системного, компетентнісного підходів і загальнодидактичних принципів наступності й перспективності в розробленні науково-методичного супроводу підготовки вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання на всіх етапах цього неперервного процесу; добір методів прийомів і форм організації освітнього процесу з урахуванням психолого-педагогічних особливостей кожного етапу неперервної підготовки; забезпечення належної організації самостійної роботи вчителів на всіх етапах підготовки з поступовим збільшенням її питомої ваги та ролі на завершальному етапі підготовки.

Наступна умова – *створення спеціального освітнього середовища, спрямованого на формування інклюзивного складника професійної компетентності, розвиток, саморозвиток і самореалізацію особистості вчителя* – спрямована на формування особистісно-рефлексивного компоненту готовності вчителів та реалізацію особистісно орієнтованого та середовищного підходів до освіти. Узагальнення теоретичних наукових надбань дало нам змогу визначити *освітнє середовище неперервної підготовки вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання* як таке, що забезпечує неперервне залучення педагога до професійної діяльності, формування ключових і предметних компетентностей, зокрема й інклюзивної, організацію освітнього процесу як діалогічної суб’єкт-суб’єктної взаємодії, що враховує потреби, здібності, індивідуальні особливості вчителів, у якому визнається й підтримується унікальність кожного, створюються оптимальні умови для його соціалізації й самореалізації; яке характеризується відкритістю, варіативністю, технологічністю, креативністю; створюється й розвивається відповідно до замовлення суспільства на підготовку вчителів початкових класів до діяльності в інклюзивних освітніх закладах. З метою впровадження педагогічної умови щодо створення освітнього середовища для ефективної підготовки вчителів початкових класів до роботи в умовах інклюзивного навчання передбачається: створення колективу викладачів різних кафедр, готових до співпраці, погодження філософії, принципів, позицій, підходів до формування інклюзивного складника професійної компетентності; реалізація особистісно орієнтованого та середовищного підходів до навчання; підвищення пізнавальної активності вчителів за рахунок надання

їм можливостей для самоорганізації, самовдосконалення, самореалізації, вільного вибору змісту, форм і методів навчання.

Наступна умова – *актуалізація інтерактивних форм і методів організації професійної діяльності в умовах ЗВО й післядипломної освіти, використання в навчальному процесі проблемно-педагогічних ситуацій* – спрямована на формування комунікативного й особистісно-рефлексивного компонентів готовності вчителів початкових класів до роботи в умовах інклюзивного навчання, реалізацію комунікативно-діяльнісного й професійно орієнтованого підходів до навчання.

У процесі визначення засобів реалізації системи неперервної підготовки вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання ми виходили з того, що вони мають забезпечувати зв'язок отриманих теоретичних знань з контекстом професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Ефективність інтерактивних методів і прийомів навчання у формуванні комунікативних умінь учителів початкових класів доведена в дослідженнях М. Коць, Л. Мамчур, М. Оліяр та ін. [4; 5; 6].

З метою реалізації розглянутої умови в експериментальній системі навчання передбачено системне й систематичне використання елементів інтерактивних методів і прийомів навчання як засобу формування комунікативного компоненту готовності вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання, удосконалення професійних умінь і навичок; створення розділу в експериментальній освітній програмі, який би передбачав застосування системи інтерактивних методів і прийомів на лекційних, практичних, лабораторних заняттях, у самостійній роботі й під час контролю на всіх етапах навчання; розроблення й застосування системи педагогічних завдань, які забезпечують зв'язок засвоєних знань із контекстом професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі.

Означені педагогічні умови можуть слугувати основою для моделювання цілісної педагогічної системи неперервної підготовки вчителів початкової школи до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі, розроблення науково-методичного супроводу цього процесу.

Висновки. У процесі теоретико-практичного етапу дослідження визначено сутність педагогічних умов, які в контексті роботи розуміються як спеціально спроектовані чинники впливу на зовнішні та внутрішні обставини неперервної підготовки вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання, які сприяють поетапному формуванню професійної та інклюзивної компетентностей, розвитку особистих якостей, саморозвитку й самореалізації особистості вчителя. У процесі виокремлення дидактичних умов враховано їх призначення та особливості компонентного складу, їх єдність і взаємозв'язок, забезпечення зв'язку отриманих теоретичних знань з контекстом професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Усі дидактичні умови спрямовані на формування готовності вчителів початкової школи до здійснення професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі, охоплюють усі компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-рефлексивний, комунікативний) цього складного процесу. Для реалізації кожної умови визначено конкретні заходи, що охоплюють цільові, змістові, структурні особливості поняття «готовність учителів початкової школи до роботи в інклюзивному освітньому середовищі».

Перспективним уважаємо впровадження визначених умов у практику роботи ЗВО та закладів післядипломної освіти, подальше дослідження їх ефективності в процесі експериментального навчання, розроблення системи практико орієнтованих інтерактивних завдань для всіх етапів неперервної підготовки вчителів початкових класів до роботи в умовах інклюзивного навчання.

Використана література:

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: общедидактический аспект. Москва : Педагогика, 1997. 254 с.
2. Бондар В. І. Дидактика. Київ : Либідь, 2005. 264 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. 2-е вид., доп. й випр. Київ : Либідь, 2011. 552 с.
4. Коць М. О. Комунікативна підготовка майбутнього вчителя інтеракційними методиками : дис. … канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1997. 219 с.
5. Мамчур Л. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в умовах ВНЗ. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2010. № 2. С. 99–104.
6. Оліяр М. П. Теорія і практика формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів : монографія. Івано-Франківськ : СІМИК, 2015. 476 с.
7. Шапран О., Вихрестенко Ж. Педагогічні умови формування готовності до групової навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів засобами технології партнерства. *Рідна школа.* 2020. № 1. С. 3–8.

References:

1. Babanskiy, Yu. K. (1997). Optimizatsiya protsessa obucheniya: obschedidakticheskiy aspekt [Optimization of the learning process: general didactic aspect]. Moskva: Pedagogika [in Russia].
2. Bondar, V. I. (2005). Dydaktyka. [Didactics]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
3. Honcharenko, S. U. (2011). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
4. Kots, M. O. (1997). Komunikatyvna pidhotovka maibutnoho vchytelia interaktsiinymy metodykamy : dys. … kand. psykhol. nauk : 19.00.07. [Communicative training of the maybutny guru with interactivity techniques]. Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv [in Ukrainian].
5. Mamchur, L. (2010). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv v umovakh VNZ. [Formation of the communal competence of the maybutny cob reader in the minds of the VNZ]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia.* № 2. S. 99–104 [in Ukrainian].

6. Oliiar, M. P. (2015). Teoriia i praktyka formuvannia komunikatyvno-stratehichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv: monohrafiia. [Theory and practice of the formation of the communicative and strategic competence of the future teachers of the cob class]. Ivano-Frankivsk: SIMYK [in Ukrainian].
7. Shapran, O., Vykhrestenko, Zh. (2020). Pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti do hrupovoi navchalnoi diialnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv zasobamy tekhnolohii partnerstva. [Pedagogical think about the formulation of readiness to the group initial activity of the maybutt teachers of the cob by means of partnership technology]. *Ridna shkola*. № 1. S. 3–8 [in Ukrainian].

Djaman T. V. The system of pedagogical conditions of continuous primary school teacher`s training to the professional activity in the field of inclusive education

In this article was raised a problem of determining conditions of continuous teacher`s training to the professional activity in the field of inclusive education. The goal of the scientific research is to define the essential characteristics and methodological principles of separation the pedagogical conditions of effectiveness the continuous teacher`s training to work in the conditions of inclusive education and to characterize ways of implementation such characteristics and principles in the educational process of higher education institutions as well as in the educational process of postgraduate education institutions. Pedagogical conditions were defined as the system of external and internal factors that have a positive influence on effectiveness of the pedagogical teacher`s training. This system also provides the continuity of readiness formation to perform the professional activities in the field of inclusive education. Previous factor and rating analysis allowed us to separate the system of pedagogical conditions in the process of continuous primary school teacher`s training to educational activity in the conditions of inclusive education. The systems are: stimulating the motivation for the teacher's professional growth; deepening the knowledge about the peculiarities of development, education and upbringing of children with different kinds of disabilities and about the specifics of teacher`s professional activity in the conditions of inclusive education; orientation of the content of professional disciplines on the formation the inclusive competence, integration of psycho-pedagogical disciplines and professional methodology; ensuring the gradual formation of the professional teacher`s abilities and skills with taking into account the specifics of each stage of professional growth; creation the special educational environment that is directed on the formation the inclusive component of the professional competency; actualization of the interactive forms and methods of organization the professional activity in the conditions of higher education and postgraduate institutions, the use of problematic pedagogical situations in the educational process.

Key words: *pedagogical conditions, the system of pedagogical conditions, continuous training, professional competency, inclusive primary school teacher`s competency.*